

olan Mu'tezile mezhebine mensup Ebû'l-Hüseyn el-Basrî olmuş, ona nâdiren muhalefet ederken (II, 7), çok defa görüş ve sözlerini aynen nakletmiş veya benimsemiştir (I, 223; II, 22, 42, 91, 225, 250, 266; III, 9, 67, 210). Bu arada *el-Maḥşûl*'ün temel kaynaklarından biri olan *el-Müstaḥṣâf*'nın müellifi ve Şâfiî-Eş'arî mezhebinin önder şahsiyetlerinden biri olan Gazzâlî ile uyumu yanında (II, 192) sık sık ondan farklı düşündüğü de olmuştur (II, 229, 340-342; III, 160, 232).

Fahreddin er-Râzî *el-Maḥşûl*'de yurakarıda zikredilen dört usul eserini esas almışsa da Ebû Hanîfe, Şâfiî, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, İsâ b. Ebân, Kerhî, Muhammed b. Dâvûd ez-Zâhirî, Cessâs ve Debûsî, İbn Süreyc, Ebû Bekir es-Sayrafi, İbn Fûker ve Bâkullânî gibi diğer fakih ve usulcülerin görüş ve eserlerine de sıkça atıfta bulunur (I, 117, 120, 209, 210, 399, 462; II, 229, 342, 423, 500; III, 345). Özellikle dil ve lafızla ilgili kavramların tanımları sırasında Arap edebiyatından destek alır; Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi, Asmaî, Müberred, Ebû Ali el-Fârisî, İbn Cinnî, Abdülkâhîr el-Cürçânî gibi Arap dilcilerinin görüş ve eserlerine müracaat eder (I, 404, 507; II, 539). Kelâm tartışmalarında müellif bilhassa Nazzâm, İbn Küllâb, Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf, Ebû Ali el-Cübbâf, Ebû Hâşim el-Cübbâf, Ebû'l-Hasan el-Eş'arî ve Ebû Abdullah el-Basrî gibi kelâmcıların görüş ve eserlerinden yararlanmış, onlardan sıkça söz etmiştir (I, 210, 371, 372, 399; II, 66, 433, 614; III, 334, 487).

el-Maḥşûl'ü fıkıh usulünün temel kaynaklarından biri ve mütekellimîn metodunun klasik çizgisinin belki de en iyi temsilcisi haline getiren en önemli özellik, müellifinin kelâm ve mantık ilmine derin nüfuzu ve esere kazandırdığı sistematik örgüdür. *el-Maḥşûl*'de Fahreddin er-Râzî'nin kelâmcılığı ile mantıklılığı bir araya gelmiştir. Eserin sade ve açık bir üslûbu vardır. Özellikle lafız ve dil konuları formal olarak mantık esas alınıp telif edilmiş, kitap, sistematik kurgusuyla âdetâ kendinden sonra bu ekolde yazılan usul eserleri için de örnek oluşturmuştur. Daha sonra telif edilen eserler üzerinde kalıcı bir etkiye sahip olan *el-Maḥşûl*'ün şerh ve ihtisarları bu sebeple önemli bir yekûn tutmakta olup bunların başlıcaları şunlardır:

Şerhleri. 1. Şehâbeddin el-Karâfi, *Nefâ'isü'l-uşûl fi şerhi'l-Maḥşûl* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavvaz, I-IX, Mekke-Riyad 1418/1997).

el-Maḥşûl'ün en hacimli şerhlerinden biri olan eserde önce *el-Maḥşûl*'den yaklaşık bir fasıl büyüklüğünde metinler nakledilmekte, ardından burada geçen görüşler uzun uzun tartışılmaktadır. 2. Muhammed b. Mahmûd el-İsfahânî, *el-Kâşif 'ani'l-Maḥşûl* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavvaz, I-VI, Beyrut 1419/1998). Büyük ölçüde tamamlanmış bir şerh olup kıyas bahsinin sonuna kadar gelir. 3. Safiyüddin el-Hindî, *Şerhu'l-Maḥşûl* (Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, Usûlü'l-fikh, nr. 162).

Muhtasarları. 1. Fahreddin er-Râzî, *el-Müntehab (Hâşülü'l-Maḥşûl)*. Yazma nüshasında (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1464; diğer bir nüsha için bk. Hacı Mahmud Efendi, nr. 768) ve Kâtib Çelebi tarafından (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1616) bu muhtasarın bizzat müellif tarafından yazıldığı kaydedilmekte, Karâfi ise Fahreddin er-Râzî'nin öğrencilerinden Hüsrevşâhî'nin kendisine bu eserin Ziyâüddin Hüseyin'e ait olduğunu haber verdiğini belirtmektedir (*Nefâ'isü'l-uşûl*, I, 96, 105-106). 2. Tâceddin el-Urmevî, *el-Hâşıl mine'l-Maḥşûl* (nşr. Abdüsselâm Mahmûd Ebû Nâcî, I-II, Bingazi 1994). Bu muhtasarı İbn Râşid *Tuḥfetü'l-vâhîl (Nuḥbetü'l-vâsıl) fi şerhi'l-Hâşıl* adıyla şerhetmiş. Kâdî Beyzâvî de tekrar ihtisar ederek fıkıh usulüne dair meşhur eseri *Minḥâcü'l-vuşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl*'ünü meydana getirmiştir. Kâdî Beyzâvî'nin *Minḥâc*'i üzerine çeşitli âlimler tarafından yaklaşık otuz şerh yazılmıştır. 3. Sirâceddin el-Urmevî, *et-Taḥşîl mine'l-Maḥşûl* (nşr. Abdülhamîd Ali Ebû Züneyd, I-II, Beyrut 1408/1988). Esere Bedreddin Muhammed b. Es'ad et-Tüsterî *Hallü 'uḳâdî't-Taḥşîl* adıyla bir şerh yazmıştır (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 515; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 1848). 4. Şehâbeddin el-Karâfi, *Tenkîhu'l-fuşûl fi 'ilmi'l-uşûl*. Karâfi, fûrûa dair hacimli eseri *ez-Zahîre*'ye (nşr. Muhammed Haccî v.dğr., I-XIV, Beyrut 1994) mukaddime olmak üzere Kâdî Abdülvehhâb'ın *el-İfâde*, Bâcî'nin *el-İşâre*, İbnü'l-Kassâr'ın *et-Ta'lik fi'l-hilâl* ve Fahreddin er-Râzî'nin *el-Maḥşûl*'ünden usul konularını özetlemiş (Karâfi, *ez-Zahîre*, I, 55), ancak bu muhtasar çok tutulunca buna hususi bir şerh yazarak *Şerhu Tenkîhi'l-fuşûl* adını vermiştir (Kahire 1306; nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd, Kahire-Beyrut 1393/1973). Herhalde, bu şerhin aslından söz ederken *Tenkîhu'l-fuşûl fi'htişâri'l-Maḥşûl* diyerek sadece *el-Maḥşûl*'ün ismini zikrettiğinden (Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-fuşûl*, s. 2) *Tenkîhu'l-fuşûl*'ün yal-

nızca *el-Maḥşûl*'ün ihtisarı olduğu görüşü yaygınlık kazanmıştır. 5. Eminüddin Muzaffer b. Muhammed et-Tebrîzî, *Tenkîhu'l-Maḥşûl* (TSMK, III, Ahmed, nr. 1249). 6. Cemâleddin Muhammed b. Muhammed el-Mukrî, *Necmü'l-uşûl fi mesâ'ili'l-Maḥşûl* (Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 5441). 7. Alâeddin Ali b. Muhammed el-Bâcî, *Gâyetü's-sûl* (Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, Mecâmi', nr. 209; Tunus Zeytûniye Üniversitesi, nr. 4/36/1831). 8. Şemseddin Muhammed es-Semerkanî, *Taḥşîlü'l-uşûl min Kitâbi'l-Maḥşûl* (Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1169). İmâdüddin Muhammed b. Yûnus el-Erbîlî, İbn Dakikül'îd, Necmeddin et-Tûfî ve Abdürrahim b. Muhammed el-Mevsilî de *el-Maḥşûl*'ü ihtisar eden âlimlerdendir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1615-1616).

BİBLİYOGRAFYA :

Fahreddin er-Râzî, *el-Maḥşûl* (nşr. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Ulvânî), Riyad 1399-1401/1979-81, I-VI; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 74-77; Sirâceddin el-Urmevî, *et-Taḥşîl mine'l-Maḥşûl* (nşr. Abdülhamîd Ali Ebû Züneyd), Beyrut 1408/1988, neşredenin girişi, I, 66-76; Karâfi, *Nefâ'isü'l-uşûl fi şerhi'l-Maḥşûl* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali M. Muavvaz), Mekke-Riyad 1418/1997, I, 96, 105-106; a.m.lf., *ez-Zahîre* (nşr. Muhammed Haccî), Beyrut 1994, I, 55; a.m.lf., *Şerhu Tenkîhi'l-fuşûl* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Kahire 1393/1973, s. 2; İbn Haldûn, *Mukaddime*, III, 1065; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1615-1616; Abdülvehhâb Hallâf, *İslâm Hukuk Felsefesi* (trc. Hüseyin Atay), Ankara 1973, tercüme edenin girişi, s. 95-101; Brockelmann, *GAL*, I, 667; *Suppl.*, I, 921; *Hediyetü'l-'ârîfin*, II, 108; M. Sâlih ez-Zerkân, *Faḥrüddin er-Râzî ve ârâ'ühü'l-kelâmîyye ve'l-felsefiyye*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Dârü'l-fikr), s. 42-45, 101-102; Abdülvehhâb İbrâhîm Ebû Süleymân, *Kitâbetü'l-baḥşî'l-'ilmî*, Cidde 1403/1983, s. 437; B. G. Weiss, *The Search for God's Law Islamic Jurisprudence in the Writings of Sayf al-Din al-Âmidî*, Salt Lake City 1992, s. 22; Abdüsselâm Mahmûd Ebû Nâcî, "Tâcüdîn el-Urmevî ve kitâbühü el-Hâşıl mine'l-Maḥşûl", *Mecelletü'l-ueşâ'ik ve'l-maḥtâtât*, I/1, Trablus 1985, s. 252-263; M. Bernand, "Al-Râzî, al-Maḥşûl fi usûl al-Fıḥ", *Bulletin critique des annales islamologiques*, sy. 4, Caire 1987, s. 46-49; Yusuf Şevki Yavuz, "Fahreddin er-Râzî", *DîA*, XII, 90, 94.

FERHAT KOCA

MAHSÛS

(المحسوس)

Duyuların algıladığı nesne ve nitelikleri ifade eden felsefe terimi.

Günümüz Türkçe'siyle "duyulur" (İng. ve Fr. sensible) olan, yani duyularla algılanabilen nesne ve niteliklerin tamamı klasik İslâm felsefe terminolojisinde Arapça

mahsûs kelimesiyle ifade edilmiştir. Mahsûs, **hissî** terimiyle eş anlamlı olup “akılla algılanan nesne ve kavramlar” anlamındaki **ma’kûl**ün zıttıdır. Eski Yunan felsefesindeki karşılığı **aistheton**, Latince’deki karşılığı **sensibile**, **sensibilis** veya **sentatum** şeklindedir. Batı felsefesi okumuş modern Osmanlı aydını “sensible” terimini yine mahsûs ile karşılamıştır (İsmail Fenni, s. 629). Mahsûs kelimesi modern Arapça’da da kullanılmaktadır (Cemîl Salîbâ, II, 356-357). Tehânevî aynı anlamdaki hissî, hissiyyât ve mahsûs kelimelerini ayrı maddeler halinde kaydederek kavramın çeşitli yönlerine işaret etmiştir (*Keşşâf*, I, 302-308). Grek felsefesinden bu yana mahsûs duyulur nesnelere ontolojik gerçekliği, duyulur varlıklar hakkındaki bilginin değeri ve duyu algısının psikolojisi açılarından ele alınmıştır.

Eflâtun felsefesinde gerçek varlık ideallerdir ve onların taklidinden ibaret olan duyulur âlem bir imge-varlıktan ibarettir. Duyulur varlık bize ancak zanna dayalı bilgi verebilir. Hocasının idealar öğretisine karşı çıkan Aristo’ya göre ise gerçek olan yalnızca duyulur nesnelere. Bunlardan bir kısmı tek tek duylara karşılık gelirken hareket, büyüklük, sayı gibi bir kısmı müşterek duyu tarafından algılanmaktadır. Duyum, duyulur bir formun maddesiz olarak algılanmasıdır. Eflâtun’un algılanan nesneye nisbet ettiği etkileme gücü Aristo’da duyu organının algılama gücü şekline dönüşmüştür. Algılanan duyulur nesne algılayandan, yani fiilî gerçeklik algının oluşmasından daima öncedir (*On The Soul [De Anima]*, II, 412^a, 418^a; III, 425^b-426^b; krş. Peters, s. 12-14).

Ya’kûb b. İshak el-Kindî duyulur varlıkların (mahsûs) fizikî gerçekliğinin yanı sıra tikelliğini de vurgular. Tümel kavramlar akılla kavranırken tikeller duyularla algılanmaktadır. Dolayısıyla mahsûsâtın algılanışı kavram düzeyinde olmayıp imge (misal) düzeyinde gerçekleşir (*Resâ’il*, s. 107-108). Bu sebeple mahsûs, “algılanan (algılanabilir) cismanî form” şeklinde tanımlanır (*a.g.e.*, s. 167). Kindî bütün duyulur nesnelere nihai ilkesini “bir”e, teşkil ettikleri kozmolojik birliği ise O’ndan taşan birlik feyzine bağlamaktadır (*a.g.e.*, s. 162). Fârâbî de mahsûsâtı ruhun güçleri bağlamında ele almaktadır. Arzu gücü, beş duyu ile algılanan nesnelere karşı ruhta hazza yönelme ve acıdan kaçınma iradesini doğurur. Mahsûsâta ait formları kendinde saklayan ve beş duyu ile algılanmadıkları esnada onları düşleyen güç

ise mütehayyiledir. Onun bu etkinliğine arzu gücü eşlik ederek duyu formları düzeyinde olduğu gibi yöneliş ve kaçınma iradesini ortaya çıkarır (*el-Medinetü’l-fâzıla*, s. 87-89; krş. *es-Siyâsetü’l-medeniyye*, s. 33). İhvân-ı Safâ *Resâ’il*’in “el-Hâss ve’l-mahsûs” başlıklı bölümünü duyu algısı, duyulur nitelikler (el-umûru’l-mahsûse) ve duyulur formlar (rûsûmü’l-mahsûsât) kısımlarına ayırmıştır (II, 401, 415).

Psikoloji alanında Aristo’yu izleyen İbn Sînâ, mahsûsâtın (hissiyât) dış ve iç algı güçlerince algılanış biçimini ayrıntılı şekilde ele almıştır. Filozofa göre beş duyu organının her biri kendi işlevine karşılık gelen duyulur nitelikleri algılarken aynı zamanda nesnedeki büyüklük, küçüklük, konum, hareket, yakınlık, uzaklık gibi ortak nitelikleri de belli ölçülerde algılamaktadır. Beş duyuyla algılanan nitelikler dış dünyada mevcuttur ve duyu organını bu sebeple etkilemektedir. Dolayısıyla Demokritos ve bazı atomcu filozofların dış dünyada duyulur niteliklerin varlığını inkâr eden veya onları sadece atomların şekillerine indirgeyen yaklaşımları yanlıştır. Aynı şekilde duyulur niteliklerin algılanışında organların başlangıçtaki rolünü devre dışı bırakan antik görüşler de hatalıdır (*Avicenna’s De Anima*, s. 62-67, 159-161). İbn Sînâ, Fârâbî’nin ardından mahsûsât teriminin epistemolojik anlamını belirginleştirerek kendisinden sonra çok yaygınlaşacak olan bir yakın teorisi geliştirmiştir. Filozofa göre burhanî kıyaslar kesin önermelerden (yakiniyyât) kuruludur ve duyu algısına dayalı mahsûsât önermeleri (“Kar beyazdır” gibi), a priori (evveliyât) ve ampirik (tecribiyyât) önermelerle birlikte bu sınıfa dahildir (*en-Necât*, s. 113-122, 126).

Osmanlı medrese eğitiminde merkezî bir öneme sahip olan Cürcânî’nin *Şerhu’l-Mevâkıf*’inde kavram aynı bağlamda ele alınmış ve duyulur nesnelere dair bilginin (hissiyât) imkân ve değerini reddedenler eleştirilmiştir. Bu konuda dinin ve aklın ilkelerine uyan görüş, hem duyularla elde edilen hem de aklî ilkelere dayalı bilginin kesinlik taşıdığı görüşüdür (I, 29). Cürcânî ayrıca, beş duyu algısına karşılık gelen duyulur niteliklerin (el-keyfiyyâtü’l-mahsûse) algılanışı meselesini ayrıntılı biçimde incelemektedir (*a.g.e.*, I, 235-270).

Duyulur varlıkların tamamını ifade eden “âlem-i mahsûs” tabiri özellikle İsrâkî ve tasavvufî düşünce geleneğinde sıkça kullanılır ve Eflâtun’un duyulur âlem tabirinde olduğu gibi fizik evreni ifade eder (meselâ bk. Şehâbeddin es-Sühreverdî, s.

162; Abdülkerîm el-Cîlî, s. 131, 152, 327, 421, 429).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 302-308; İsmail Fenni, *Luğatçe-i Felsefe*, İstanbul 1341, s. 629-630; Cemîl Salîbâ, *el-Mu’cemü’l-felsefi*, Beyrut 1982, II, 356-357; Eflâtun, *Timaeus* (trc. B. Jowett, *The Dialogues of Plato* içinde), Oxford 1875, III, 612, 614-615, 631-632; Aristoteles, *On The Soul (De Anima)*, II, 412^a, 418^a; III, 425^b-426^b); (trc. J. A. Smith, *The Works of Aristotle* içinde), Chicago 1952, I, 642, 649, 657-659; Kindî, *Resâ’il*, s. 107-108, 162, 167; Fârâbî, *el-Medinetü’l-fâzıla* (nşr. Albert Nasrî Nâdir), Beyrut 1991, s. 87-89; a.mlf., *es-Siyâsetü’l-medeniyye* (nşr. Fevzî M. Neccâr), Beyrut 1993, s. 33; İhvân-ı Safâ, *Resâ’il*, Beyrut 1376-77/1957, II, 396-416; İbn Sînâ, *Avicenna’s De Anima: Kitâbü’n-Nefs* (nşr. Fazlurrahman), London 1959, s. 62-67, 159-161; a.mlf., *en-Necât* (nşr. M. Takî Dânişpejûh), Tahran 1364 hş./1985, s. 113-122, 126; Şehâbeddin es-Sühreverdî, *el-Elvâhu’l-îmâdiyye* (nşr. Seyyid Hüseyin Nasr, *Mecmû’a-i Muşannefât-i Şeyh-i İsrâkî III* içinde), Tahran 1977, s. 162; Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Şerhu’l-Mevâkıf*, İstanbul 1239, I, 29, 235-270; Abdülkerîm el-Cîlî, *İnsânî Kâmil* (trc. Abdülaziz Mecdi Tolun), İstanbul 2002, s. 131, 152, 327, 421, 429; F. E. Peters, *Greek Philosophical Terms*, New York-London 1967, s. 8-15, 51, 109, 118-119.

İLHAN KUTLUER

MAHŞER

(bk. HAŞİR).

MAHTUMKULU

(ö. 1197/1783’ten sonra)

Türkmen şairi.

Genellikle kabul edildiğine göre 1146’da (1733) Etrek ile Gürgen nehirleri arasında kalan Hacıgovşan’da doğdu. 1983 yılı, Türkmenistan’da doğumunun 250. yılı olarak geniş çaplı faaliyetlerle kutlanmış ve bu tarih resmîyet kazanmıştır. Bir lakap olduğu da düşünülebiyecek olan Mahtumkulu (Mahdumkulu, Mağtmgulu) dışında şairin başka bir adı bilinmemektedir (*Divan*, neşredenin girişi, s. 8). Göklen uruğunun Gerkez kabilesinden olan Mahtumkulu’nun Garri Molla olarak tanınan babası Dövletmemet Azadi de şairdir ve aruz vezniyle Çağatayca yazılmış *Va’z-ı Âzâdî* adlı bir mesnevisi bulunmaktadır. Mahtumkulu ilk eğitimine babasının yanında başladı. Keçecilik, başka bir rivayete göre ise kuyumculuk gibi ata mesleklerini de öğrendi. Eğitimine Kızılayak’ta ve ardından Buhara’daki Kükeltaş Medresesi’nde devam etti. Bir süre sonra burada dost olduğu Sibiryalı Türkmen Nuri Kâzim